

УДК 344.13

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.39>**Висоцький С.О.***аспірант Одеського державного
університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0002-5587-6575*

ДЕТЕРМІНАНТИ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми та її актуальність. Питання детермінації злочинності завжди являлася ключовою як для кримінологічної теорії так і для практики її застосування.

Як показало наше дослідження, за період повномасштабної воєнної агресії РФ проти України військова злочинність набула системного характеру та стала не лише дестабілізуючим фактором військової дисципліни і правопорядку у ЗСУ та інших військових формуваннях, а й значною загрозою обороноздатності країни, що у свою чергу, спричинило не аби яку небезпеку для суспільства в цілому.

Армія будь якої країни є частиною її суспільства, у зв'язку з чим чинники, що впливають на зростання кількості кримінальних правопорушень у ЗСУ та інших військових формуваннях, є наслідком соціальних суперечностей, що притаманні усьому суспільству. У даному контексті, за твердженням Н.А. Дмитренко та О.О. Шкути мова йде не про всі суперечності, які характерні для розвитку суспільства, а саме про їх негативні складові, що створюють передумови для вчинення військових кримінальних правопорушень [1, с. 116], переважну більшість у системі яких, в умовах воєнного стану в Україні, займає самовільне залишення військової частини або місця служби (ч. 5 ст. 405 КК України).

В межах предмету нашого наукового дослідження, ми не можемо не погодитись з думкою О.О. Шкути, що ні політичні, ні економічні, а ні соціальні процеси в країні не здійснили

такого надзвичайного впливу на зростання кількості військових кримінальних правопорушень взагалі та самовільного залишення військової частини або місця служби зокрема, як зміна воєнно-політичної ситуації в державі [2, с. 75], що стала надзвичайно гострою після оголошення 24.02.2022р. в Україні воєнного стану.

Результати аналізу наукових публікацій детермінантів самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні стали праці таких вчених, як: О. М. Артеменко, А. М. Бабенко, І. В. Боднар, Н.А. Дмитренко, С.А.О. Кавунська, В. І. Касинюк, М. І. Карпенко, Т. Ю. Касько, В. А. Клименко, Є. С. Ковалевська, І. М. Коропатнік, Д. Ю. Купар, Ю. Б. Курилюк, І. І. Митрофанов, В. О. Навроцький, А. С. Овчаренко, А. М. Ониськів, М. І. Панов, Є. Б. Пузиревський, Сенько М. М., М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, О. О. Шкута та ін. та ін, але через свою особливість та складність зазначені питання потребують подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні через призму кримінологічної характеристики.

Виклад основного матеріалу. В кримінологічній науці існує досить багато підходів до вивчення проблем детермінації злочинності, у зв'язку з чим проведений нами їх аналіз засвідчив, що на сьогодні вітчизняними вченими запропоновано низку підходів до класи-

фікації детермінант того чи іншого виду кримінальних правопорушень.

За нашим переконанням завданням військової кримінології в умовах воєнного стану в Україні являється не лише визначення і подання теоретичних положень процесу детермінації військових кримінальних правопорушень, а як справедливо зауважує А.П. Закалюк оптимальне розкриття застосування цих положень у практичній діяльності [3, с. 187], насамперед у діяльності щодо аналізу вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні та організації запобігання їх проявам. У зв'язку з чим найбільш прийнятним в контексті предмету нашого дослідження вважаємо підхід запропонований у навчальному посібнику «Кримінологія: Загальна та Особлива частини» під редакцією В. В. Голіни та Б. М. Головкина, згідно якого досліджуваний інститут детермінації злочинності поіменовані вчені пропонують розглядати на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях, що за словами авторів відповідає діалектичному співвідношенню загального, особливого та одиничного [4, с. 481].

З огляду власного наукового пошуку варто зауважити, що детермінанти самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні на макрорівні є досить різноманітними та включають у себе широке коло суспільних відносини: політичного, економічного, соціального, ідеологічного, правового, організаційно-управлінського, соціально-психологічного, культурно-виховного та ін. характеру.

В умовах воєнного стану в Україні особливо значущими серед зазначених вище варто виділити: глибоку воєнно-політичну та соціально-економічну й фінансову кризи в державі; дисбаланс соціальної функції держави та її інституцій; прорахунки й непослідовність реформи ЗСУ; недосконале законодавство в сфері соціального захисту військовослужбовців; моральний занепад українського

суспільства; наявність численних факторів аномії та беззаконня в армії тощо.

Детермінанти самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні на мікрорівні, являються характерними саме для середовища військових та пов'язані як з особливостями, і їх ставленням до проходження військової служби.

До основних із них варто віднести: провальна політика мобілізації в умовах воєнного стану; недостатній рівень у значної частини командирів (начальників) правої свідомості та культури; неналежний рівень профілактичної роботи командирів (начальників) з особовим складом спрямованої на протидію та запобігання самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану; високий ступінь латентності фактів нестатутних відносин у окремих військових колективах; наявність у деяких підрозділах «кругової поруки», що сприяє латентності делінквентної поведінки військовослужбовців; відсутність чітких термінів служби, що породжують психологічні проблеми, при тривалому перебуванні без ротації; наявність у минулому в частини військовослужбовців проблем із законом, що негативно позначається на їх правосвідомості та поведінці у військовому колективі; отримані в умовах воєнного стану психічні відхилення та невротичні прояви як результат виснажливих бойових навантажень, отриманих поранень чи травм, що проявляються особливо у військовослужбовців молодого віку; концентрація у лавах військовослужбовців значної кількості осіб, як правило, молодого віку, що не змогли себе професійно реалізувати.

Детермінанти на індивідуальному рівні, за твердженням В.В. Голіни та Б.М. Головкина пов'язані із детермінуванням певного кримінального правопорушення, що вчиняється особою або групою таких осіб [5].

Для поглибленого вивчення індивідуального рівня детермінації самовільного залишення військової частини або місця служби

в умовах воєнного стану в Україні ми використали підхід запропонований М. І Карпенко, у власній дисертаційній роботі: «Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України», який використав метод дроблення їх причин і умов на групи, кожна з яких повинна відповідати певним життєвим обставинам військовослужбовця, як суб'єкта делінквентної поведінки [6].

Оптимізувавши запропонований, поіменованим вище вченим, науковий підхід у власному науковому дослідженні, детермінанти самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні на індивідуальному рівні нами запропоновано розглядати за двома категоріями: детермінанти, які мали місце до проходження військової служби та ті, що мають місце в період проходження військової служби.

Детермінанти самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні, які мали місце до проходження військової служби, в основному пов'язані з провальною політикою мобілізації, яку українське суспільство в умовах воєнного стану прозвало ганебним словом – «Бусифікація», на позначення ситуацій, коли представники територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК) і правоохоронних органів насильно завантажують чоловіків призовного віку на вулиці в автобус та відвозять до ТЦК [7].

Враховуючи той факт, що значна частина осіб чоловічої статі, для проходження військової служби в умовах воєнного стану в Україні, була мобілізована без власної їх волі, в період проходження військової служби такими особами, ключовим мотивом делінквентної поведінки більшості з них стала їх примусова мобілізація [8, 165]. Особливо це стосувалось примусово-мобілізованих осіб з низьким рівнем морально-психологічних якостей і психічною деформацією, які не мали достатньої мотивації та патріотичної налаштованості,

що стало визначальним криміногенним чинником подальшого вчинення такими військовослужбовцями самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні, основною складовою якого звичайно ж являлось сформоване до проходження військової служби відсутність бажання її проходити взагалі.

За твердженням О.М. Артеменка провідним мотивуючим фактором кримінально-протиправної поведінки вказаних вище осіб являється їх небажання переносити труднощі військової служби, для них важливим являється збереження наявного укладу життя, власного соціального та матеріального статусу, сформованого роками найближчого соціального оточення, необхідних для спілкування й підтримання соціальних зв'язків. Тому призов на військову службу під час мобілізації, на особливий період в для таких осіб руйнував все вище перелічене [9, с. 79].

Погоджуючись з вказаною науковою позицією, поіменованого вище вченого варто доповнити, що в умовах воєнного стану в Україні, як показало наше дослідження, ключовим мотивом делінквентної поведінки вказаної вище категорії осіб являється не стільки небажання їх переносити труднощі військової служби, скільки відсутність у таких осіб патріотизму, їх боягузтво та легкодухість.

Боягузтво не являється синонімом страху. Відчуття страху, в умовах бойових дій, за твердженням А.М. Романишина та Т.М. Мацевко, являється нормальним явищем для всіх психічно здорових людей, і в умовах війни він може бути подоланий завдяки бойовим обставинам, військовому обов'язку, взаємній підтримці побратимів, відповідальності за результат бою чи проведеної військової операції тощо.

Боягуз же ігнорує свої обов'язки, своє минуле і майбутнє, долі товаришів по службі, результат бою тощо. Страх цілком опановує його у зв'язку з чим боягузтво є усвідомленою девіацією [10, с. 10], у результаті якої військовослужбовець, з метою побороти страх,

досить часто залишає військову частину або місце служби чи деякий час не з'являється на службу без поважних причин. У цьому випадку дуже важко встановити саме суб'єктивну сторону вчиненого таким військовослужбовцем діяння, ключовим елементом якої являється його мета – ухилитися від проходження військової служби назавжди (ч. 4 ст. 408 КК України) чи тимчасово (ч. 5 ст. 407 КК України), що є ключовим при розмежування самовільного залишення військової частини або місця служби і дезертирства вчинених в умовах воєнного стану.

Відмінним від боягузтва являється легкодухість, що проявляється в позбавленні сили волі, нерішучості та безсиллі військовослужбовців, і характеризує слабкість їх духу, волі, низький рівень морально-психологічних якостей та вказує на брак у такої особи сміливості і мужності [11, с. 189].

В структуру детермінант вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні на індивідуальному рівні, які мають місце в період проходження особою військової служби [12, с. 19].

На підставі викладеного встановлено, що в системі детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану і Україні ні індивідуальному рівні переважне місце займають морально-психологічні чинники, а саме: небажання проходити військову службу через страх втрати життя чи можливість бути скаліченим, пораненим чи потрапити в полон; отримана психологічна травма після участі у бойових діях; сімейні та інші особисті обставини; інші детермінанти соціально-психологічного характеру.

До організаційно-управлінських детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби служби в умовах воєнного стану і Україні ні індивідуальному рівні варто віднести: нестатутні відносини в колективі військовослужбовців; недостатній контроль за особовим складом військовослуж-

бовців; байдуже ставлення до проблем військовослужбовців командирів (начальників); недоліки у морально-психологічній роботі; неналежне фінансове і матеріальне забезпечення військовослужбовців та їх сімей; брак відпусток та ротації військовослужбовців; спроба уникнути покарання в результаті вчинення інших кримінальних правопорушень; інші детермінанти організаційно-управлінського характеру

Висновок. Підводячи підсумок даного наукового пошуку варто зауважити, що систему детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні на макrorівні складають причини: політичного, економічного, соціального, ідеологічного, правового, організаційно-управлінського, соціально-психологічного, культурно-виховного та ін. характеру.

До системи детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні на мікрорівні, належать: провальна політика мобілізації в умовах воєнного стану; недостатній рівень у значній частині командирів (начальників) правої свідомості та культури; неналежний рівень профілактичної роботи командирів (начальників) з особовим складом спрямованої на протидію та запобігання самовільному залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану; високий ступінь латентності фактів нестатутних відносин у окремих військових колективах; наявність у деяких підрозділах «кругової поруки», що сприяє латентності делінквентної поведінки військовослужбовців; відсутність чітких термінів служби, що породжують психологічні проблеми, при тривалому перебуванні без ротації; наявність у минулому в частини військовослужбовців проблем із законом, що негативно позначається на їх правосвідомості та поведінці у військовому колективі; отримані в умовах воєнного стану психічні відхилення та невротичні прояви як результат виснажливих бойових навантажень,

отриманих поранень чи травм, що проявляються особливо у військовослужбовців молодого віку; концентрація у лавах військовослужбовців значної кількості осіб, як правило, молодого віку, що не змогли себе професійно реалізувати.

Систему детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану і Україні ні індивідуальному рівні складають охарактеризовані у науковій статті морально-психологічні та організаційно-управлінські чинники.

Анотація

Стаття присвячена вивченню детермінантів самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні.

Встановлено, що систему детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні на макрорівні складають причини: політичного, економічного, соціального, ідеологічного, правового, організаційно-управлінського, соціально-психологічного, культурно-виховного та ін. характеру.

До системи детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в Україні на мікрорівні, належать: провальна політика мобілізації в умовах воєнного стану; недостатній рівень у значній частини командирів (начальників) правої свідомості та культури; неналежний рівень профілактичної роботи командирів (начальників) з особовим складом спрямованої на протидію та запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в умовах воєнного стану; високий ступінь латентності фактів нестатутних відносин у окремих військових колективах; наявність у деяких підрозділах «кругової поруки», що сприяє латентності делінквентної поведінки військовослужбовців; відсутність чітких термінів служби, що породжують психологічні проблеми, при тривалому перебуванні без ротації; наявність у минулому в частини військовослужбовців проблем із законом, що негативно позначається на їх правосвідомості та поведінці у військовому колективі; отримані в умовах воєнного стану психічні відхилення та невротичні прояви як результат виснажливих бойових навантажень, отриманих поранень чи травм, що проявляються особливо у військовослужбовців молодого віку; концентрація у лавах військовослужбовців значної кількості осіб, як правило, молодого віку, що не змогли себе професійно реалізувати.

Систему детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану і Україні ні індивідуальному рівні складають охарактеризовані у науковій статті морально-психологічні та організаційно-управлінські чинники.

Ключові слова: детермінанти самовільного залишення військової частини або місця служби, причини та умови кримінального правопорушення, військовослужбовець, самовільне залишення військової частини або місця служби, СЗЧ, військові кримінальні правопорушення, військова злочинність, воєнний стан в Україні.

Vysotskyi S.O. Determinants of unauthorized abandonment of a military unit or place of service under martial law in Ukraine

Summary

The article is devoted to the study of the determinants of unauthorized leaving of a military unit or place of service under martial law in Ukraine.

The author establishes that the system of determinants of unauthorized leaving of a military unit or place of service under martial law in Ukraine at the macro level is composed of reasons of political, economic, social, ideological, legal, organizational and managerial, socio-psychological, cultural and educational, etc. nature.

The system of determinants of unauthorized abandonment of a military unit or place of service under martial law in Ukraine at the micro level includes: a failed mobilization policy under martial law; an insufficient level of legal awareness and culture among a significant part of commanders (chiefs); an inadequate level of preventive work by commanders (chiefs) with personnel aimed at counteracting and preventing unauthorized abandonment of a military unit or place of service under martial law; a high degree of latency of facts of non-statutory relations in individual military groups; the presence of a “circular guarantee” in some units, which contributes to the latency of delinquent behavior of servicemen; the absence of clear terms of service, which give rise to psychological problems, with a long stay without rotation; the presence in the past of some servicemen of problems with the law, which negatively affects their legal awareness and behavior in the military group; mental disorders and neurotic manifestations obtained under martial law as a result of exhausting combat loads, injuries or traumas, which are especially evident in young servicemen; concentration in the ranks of servicemen of a significant number of people, as a rule, young, who were unable to realize themselves professionally.

The system of determinants of voluntary abandonment of a military unit or place of service under martial law and in Ukraine at the individual level consists of the moral-psychological and organizational-management factors described in the scientific article.

Key words: determinants of unauthorized leaving of a military unit or place of service, causes and conditions of a criminal offense, serviceman, unauthorized leaving of a military unit or place of service, AWOL, military criminal offenses, military crime, martial law in Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Дмитренко Н. А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Херсон, Одеса, 2020. 230 с.
2. Shkuta O.O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions. European Reforms Bulletin №2, 2020. с. 74-77. <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1845/1/74-77.pdf>
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
4. Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 513 с.
5. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник/ В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська, О. В. Лисодєд та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. С. 37.
6. Карпенко М. І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. / Держ. фіск. служба України ; Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь, 2020. 39 с.
7. «Бусифікація» — неологізм, який увійшов у топ-запитів 2024 року URL: <https://suspilne.media/culture/909045-busifikacia-neologizm-akij-uvijsov-u-top-zapitiv-2024-roku/>
8. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кавунська Анна Олександрівна ; Одес. держ. ун-т внутр. справ. — Одеса, 2023. — 261 с.
9. Артеменко О.М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби: дис. ... кандид... юрид наук: 12.00.08 / Науково-дослідн. інститут вивчення проблем злочинності ім.академ. В.В.Сташиса. Харків, 2018. 225 с.

10. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців: навчально-методичний посібник/ А.М. Романишин, Т.М. Мацевко «та ін.».— Львів: НАСВ, 2017. – 322 с.
11. Oleh Shkuta, Maksym Korniienko, Mykola Yankovy (2022) Foreign experience of preventing military and economic crimes. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8 № 4. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», (2022). P. 185-190 <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1937/1946>
12. Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. *Law of Justice Journal*. 38 (2). 2024. 6-21. DOI: 10.5335/rjd.v38i2.15920